

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Анотація. У статті розглянута роль соціально-культурної інфраструктури у розвитку основних складових людського капіталу. Визначено зміст соціально-культурного середовища як передумови самоорганізації людського суспільства і саморозвитку особистості. Досліджена роль капіталу здоров'я, капіталу освіти, культурного, інтелектуального та соціального капіталу в розвитку економічно активної та всебічно розвинутої особистості. Обґрунтована логіка взаємозв'язку між інституційно-соціальними інвестиціями у розвиток соціально-культурного середовища та прямими інвестиціями у людський капітал. Доведена необхідність досягнення відповідності між цілями державної політики у фінансуванні соціально-культурної сфери, суб'єктивними міркуваннями окремих індивідів щодо доцільності інвестування в індивідуальний людський капітал та економічними інтересами роботодавців під час прийняття рішення про вкладання коштів у всебічний розвиток персоналу підприємства.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, капітал здоров'я, капітал освіти, культурне середовище, культурний капітал, людський капітал, соціальний капітал, соціально-культурна інфраструктура.

Khytra Olena, Buchasta Ludmyla

Khmelnyskyi National University

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Summary. The role of socio-cultural infrastructure in the development of major components of human capital has been considered in the article. In the broadest sense, human capital encompasses biological, social, spiritual and moral components. Accordingly, for the growth of human capital (both at the individual and micro- and macroeconomic levels), it is necessary to create conditions for the continuity, and constant recovery and development of all its elements. Each individual spontaneously or, conversely, deliberately is involved into a single cultural space that reproduces cultural values and achievements accumulated by the generations, thereby creating a demand for services provided by cultural objects. At the enterprise level, the phenomena of corporate culture, social and psychological environment, cohesion of the workforce are manifested, which can be considered as components of the human capital of the organization and on which the results of work depend. At the level of state regulation, the main feature of the importance of cultural development of society is the financing of objects of socio-cultural infrastructure and, accordingly, the formation of the offer of services in the field of education, culture, health care, etc. The creation of proper socio-cultural environment is regarded as a basic prerequisite for self-organization of society and self-development of the individual. The peculiarities of formation of the health capital, the educational, cultural, intellectual and social capital has been researched in the article and the approaches to assessing their role in the formation of a harmoniously developed personality, as well as productive forces in the country's economy have been described. Both direct investments in human capital (carried out by an individual – when acquiring medical, educational or cultural services or an employer in the process of managing the human capital of an enterprise) and investments in public institutions that shape the environment of human formation and reproduction are important. The necessity of achieving correspondence between the goals of the state policy in financing the socio-cultural sphere, subjective considerations of certain individuals regarding the feasibility of investing in individual human capital and economic interests of employers when deciding on investing in comprehensive personnel development of enterprises has been substantiated in the research.

Keywords: intellectual capital, health capital, educational capital, cultural environment, cultural capital, human capital, social capital, socio-cultural infrastructure.

Постановка проблеми. Останніми роками людство почало усвідомлювати, що еволюція суспільного розвитку все більше визначається рівнем культури і мудрості людини [1, с. 192]. У сучасному розвиненому суспільстві культура все більшою мірою виступає не просто як результат економічного і політичного розвитку, а переважно як необхідна умова, важливий – відносно незалежний від економіки і від політики – чинник суспільного розвитку, моральний стрижень особистості й суспільства [2, с. 115]. Зростаюча роль соціально-культурної сфери пов'язана зі змінами у духовних та естетичних потребах людини, її впливом на якість людського капіталу і економічне зростання. Відповідно, виникає потреба у розробці теоретико-методологічних основ і прикладних методів оцінювання внеску соціально-культурної сфери у відтворення людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти формування, структуризації, ефективного використання і перспектив розвитку людського капіталу стали предметом досліджень багатьох вчених. Зокрема, Г.В. Товканець [1] охарактеризувала наукові підходи до визначення теорій людського, соціального і культурного капіталу; Л.Б. Артеменко [3] розкрила зміст та виділила структурні елементи людського капіталу; С.М. Гинда і О.М. Гинда [4] охарактеризували соціально-економічну сутність та складники людського капіталу; О.М. Носик [5] дослідила структуру людського капіталу індивіда та обґрунтувала необхідність розділення інвестицій у людину на прямі й інституційно-соціальні; Т.А. Фонарьова [6] з'ясувала особливості прояву людського капіталу залежно від сфери його функціонування – економічної, культур-

ної та соціальної; Л.І. Чернобай і Ю.О. Широї [7] ідентифікували основні складові людського капіталу та визначили їх вплив на дієздатність та продуктивність праці людини.

Крім того, науковці приділяють увагу вивченню специфіки вітального капіталу (І. Солоненко, Л. Жаліло і О. Мартинюк [8] запропонували шляхи розв'язання проблем, які супроводжують девальвацію соціального капіталу сфери охорони здоров'я), освітнього капіталу (О.О. Маркозова [9] розглянула роль освітнього капіталу в досягненні людиною життєвого успіху), культурного капіталу (А. Ручка і Л. Скокова [2] дослідили зміст, функції та тенденції розвитку культурного капіталу) та соціального капіталу (С.В. Капітанець [10] з'ясувала тенденції розвитку соціального капіталу в умовах інституційної трансформації).

Водночас, чимало дослідників акцентують увагу на функціях соціально-культурної сфери у процесах відтворення робочої сили, підвищення рівня життя та прискорення економічного зростання. Зокрема, О.Б. Снісаренко [11] оцінив роль фінансування соціально-культурної сфери у контексті індексу людського розвитку; Г.В. Пінковська [12] обґрунтувала роль сфери культури в соціально-економічному розвитку країни та регіону; І.П. Кінаш [13; 14] дослідила розвиток соціальної інфраструктури України; О.М. Крот [15] оцінив роль культурно-дозвілєвої сфери в економічному розвитку регіону; С. Сіренко [16] обґрунтувала зв'язок між державною фінансовою підтримкою сфери культури і процесами формування сталого суспільства, зокрема суспільної свідомості українців; М.В. Осипенко [17] зауважила, що розробка напрямів відтворення людського капіталу потребує подальшого перетворення основних блоків соціальної інфраструктури відповідно до цілей сталого розвитку; Л.А. Гордієнко [18] проаналізувала фінансове забезпечення соціальної сфери.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на суттєвий науковий доробок у досліджуваній сфері, актуальними залишаються питання відтворення і примноження на систематичній основі усіх складових людського капіталу завдяки більш повному використанню потенціалу соціально-культурної інфраструктури, яка, хоч і потерпає сьогодні від дефіциту фінансування, однак може надати потужний імпульс для саморозвитку (у тому числі в інтелектуальній, трудовій сфері) кожного члена суспільства.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування перспектив розвитку людського капіталу на засадах більш повного використання потенціалу соціально-культурної сфери шляхом створення оптимального для самоорганізації суспільства і саморозвитку кожної особистості соціально-культурного середовища, що можливо завдяки консолідації зусиль держави, роботодавців та окремих індивідів у процесі виділення інституційно-соціальних та прямих інвестицій у людський капітал.

Виклад основного матеріалу. Аналіз точок зору різних авторів щодо визначення сутності соціальної сфери дозволив узагальнити певні її характерні ознаки: по-перше, результатом

функціонування соціальної сфери є послуги; по-друге – соціальна сфера є однією з основних сфер суспільного життя, в процесі якої відтворюється людський капітал [18, с. 362]. За нашим переконанням, особливу роль у саморозвитку особистості і накопиченні людського капіталу відіграє соціально-культурна інфраструктура (рис. 1), яка сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) та фізичних (завдяки туристично-рекреаційному господарству, інфраструктурі фізичної культури і спорту) властивостей індивіда як економічно активної особистості.

Людський капітал – це форма організації, функціонування і розвитку продуктивних сил людини, яка інтегрована до системи соціально-інноваційної ринкової економіки як провідний чинник економічного зростання, рушійний вектор суспільного відтворення та єдиний ресурс, який має здатність оновлюватися та вдосконалюватися [3, с. 25]. У найширшому розумінні людський капітал охоплює біологічні, соціальні та духовно-моральні складові, які функціонують і розкриваються на громадському (як мета соціуму) та індивідуальному (як саморозвиток) рівнях. Вихідною умовою відтворення людського капіталу є повторюваність, безперервність і постійність відновлення й розвитку всіх основних елементів цього процесу [17, с. 152].

З економічної точки зору людський капітал являє собою реальне джерело коштів, які можуть бути безпосередньо інвестовані у розвиток конкретної людини або групи людей, нації. Але існують інші аспекти (культурний, соціальний, символічний), де людський капітал виступає у неявній вартісній формі [6, с. 943]. Крім грошових доходів, людина, яка володіє більшим людським капіталом, одержує моральне задоволення, економію часу, вищий соціальний престиж та багато інших переваг. Слід також враховувати, що внаслідок нарощування людського капіталу здобувається інтегральний соціальний ефект, від якого виграє не лише конкретна людина, а й усе суспільство [1, с. 193].

Поділяємо точку зору С.М. Гинди і О.М. Гинди [4, с. 74], що основними компонентами людського капіталу є капітал освіти, капітал здоров'я, капітал культури.

Безперечно, ядром людського капіталу вважається капітал здоров'я, навколо якого формується “надбудова” з інших соціально-економічних та соціально-психологічних елементів [5, с. 153–154]. Так, фізичне і моральне здоров'я істотно впливає на інтелектуальні здібності людини, її здатність до засвоєння інформації, генерування нових ідей. Здоров'я також тісно пов'язане з багатством духовного світу особистості, знанням і сприйняттям культури (цінностей освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики). У свою чергу, стан здоров'я визначається способом життя, тобто якістю харчування, виконанням фізичного навантаження у вигляді спортивних вправ, відмовою від шкідливих звичок тощо [7, с. 90].

Здоров'я як елемент людського капіталу від самого початку пов'язане з природними задатками людини, а також з вихованням у сім'ї та самовихованням, що тісно корелює з культурно-моральним і соціальним капіталами особистості.

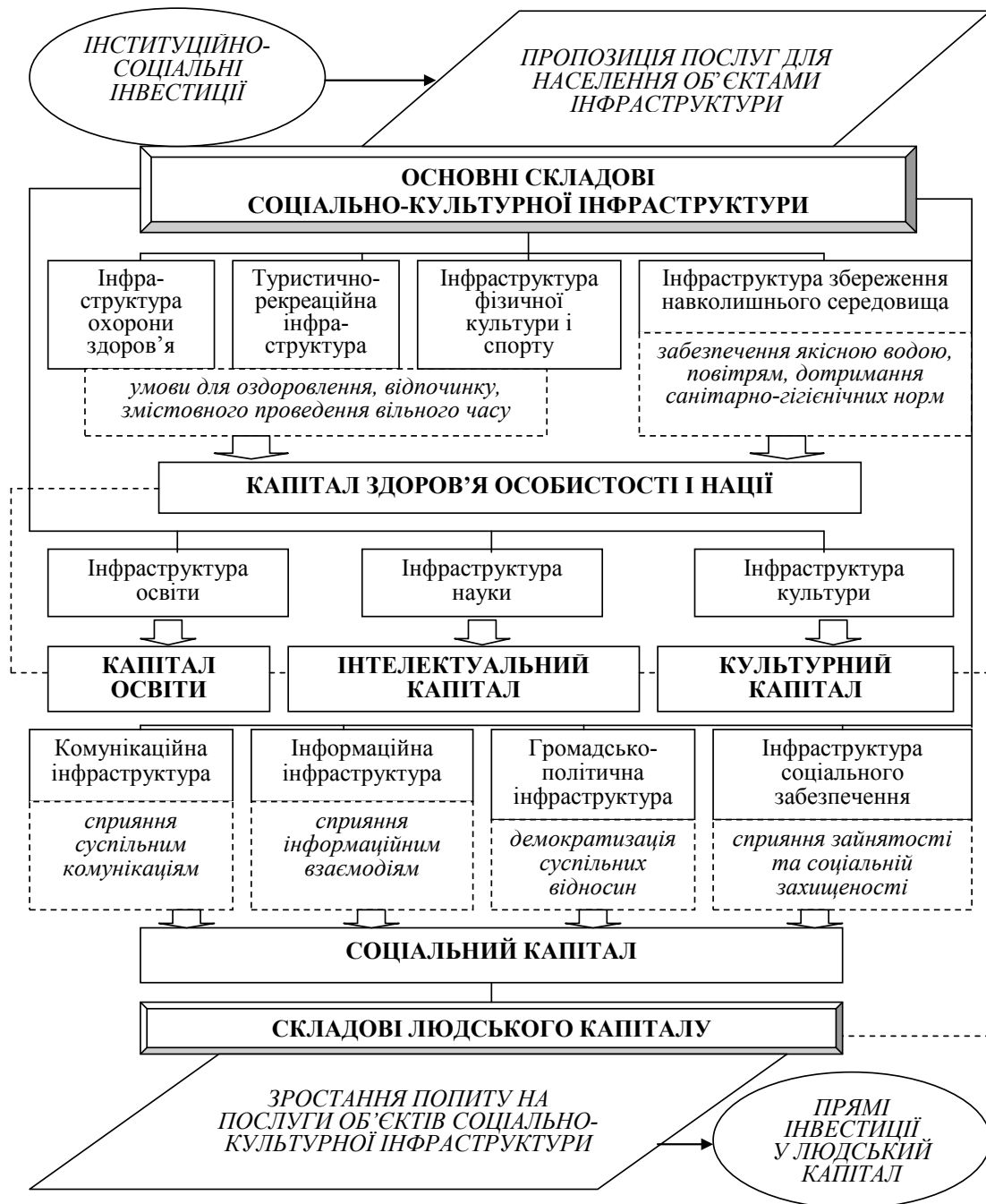

Рис. 1. Логіка взаємозв'язку між інституційно-соціальними інвестиціями у розвиток соціально-культурного середовища та прямими інвестиціями у людський капітал

Джерело: розроблено авторами

Задовільний стан здоров'я є обов'язковою умовою набуття та примноження професійних знань, навичок і вмінь, що формують реальне підґрунтя трудового потенціалу, а також є складовою якості життя. На макrorівні стан здоров'я населення є передумовою і водночас наслідком економічних досягнень [17, с. 153].

Також існує поняття соціального капіталу сфери охорони здоров'я – як характеристики і певного ступеня включення системи охорони здоров'я до суспільної свідомості і ресурсу розвитку держави. Такий соціальний капітал трансформується у матеріальний конкретний капітал або реальні ресурси – бюджетні асигнування

галузі, замовлення на медичні послуги і необхідні дослідження, у рівень культури суспільства щодо здоров'я, збереження і відтворення людського фактора прискорення інноваційного розвитку економіки [8, с. 210]. Соціальна ефективність охорони здоров'я полягає у підвищенні суспільної ролі охорони здоров'я, пов'язаної безпосередньо з підвищенням рівня здоров'я і якості медичної допомоги. Можна визначити її економічну ефективність – як вартість додатково отриманої продукції, суму заощаджених фінансових коштів, а також уникнення економічного збитку від підвищення захворюваності, інвалідності і передчасної смертності [19, с. 10].

Для належних темпів розвитку капіталу здоров'я у державі створюються: 1) інфраструктура охорони здоров'я – сукупність установ, зайнятих відновленням і зміцненням здоров'я людини; 2) туристично-рекреаційна інфраструктура – спрямована на задоволення туристичних потреб населення; 3) інфраструктура фізичної культури і спорту, що націлює на ведення здорового способу життя. Важливе значення у контексті зміцнення здоров'я має інфраструктура збереження навколишнього середовища, призначенням якої є охорона, відтворення і поліпшення навколишнього середовища [14, с. 173]. Високий рівень екологічної свідомості, у свою чергу, стає передумовою для застосування екологічно безпечних технологій, раціонального використання природних ресурсів тощо.

Під освітнім капіталом розуміють комплекс накопичених людиною знань і практичних навичок, що сприяють перетворенню особистості в самостійний суб'єкт досягнення життєвого успіху через переосмислення існуючих і творення нових фреймів життєдіяльності [9, с. 55]. Наприклад, як стверджує О.О. Маркозова, володіння розвиненим освітнім капіталом значно посилює здатність людей переосмислювати соціальні перетворення, що відбувалися під час розбудови в Україні незалежної держави, дозволили громадянам знайти місце в новій соціальній структурі суспільства і досягти життєвого успіху [9, с. 57].

Освітній капітал у сучасних умовах є основним чинником економічного зростання і характеризується такими особливостями: формування освітнього капіталу потребує значних витрат; освітній капітал у вигляді навичок та здібностей (у своєму предметному бутті) є певним запасом, тобто може накопичуватися; освітній капітал може фізично зношуватися, економічно змінювати свою вартість і амортизуватися. Функціонування освітнього капіталу, ступінь віддачі від його застосування зумовлені вільним волевиявленням суб'єкта, його індивідуальними уподобаннями, матеріальною і моральною зацікавленістю, відповідальністю, світоглядом і загальним рівнем культури, в тому числі економічної [1, с. 194].

Результати освіти оцінюються за її внесками в економічне зростання та негрошовими внесками у досягнення сталого розвитку. Основний результат, який можна формалізувати в економічних показниках, – це внесок освіти у продуктивність праці індивідів через розвиток здібностей; він знаходить прояв у зростанні зарплати та підвищенні стандартів життя. До кінцевих результатів системи освіти можна віднести й індекс людського розвитку, що враховує очікувану тривалість життя, рівень грамотності населення та очікувану тривалість навчання, а також рівень життя, оцінений як розмір ВВП на душу населення [20, с. 58–59]. Звісно, для розвитку освітнього капіталу необхідна розгалужена інфраструктура освіти, до якої входять заклади освіти різних рівнів.

Інтелектуальний капітал є проявом інтелекту соціального суб'єкта і являє собою продукти його інтелектуальної діяльності – інформацію й знання, що мають соціально-економічну цінність і забезпечують певний дохід (благо) [3, с. 27]. Для примноження інтелектуального капіталу

необхідна інфраструктура науки, завданням якої є збереження висококваліфікованих кадрів і впровадження наукових розробок та досягнень у практику [14, с. 174]. Її матеріальною основою є насамперед науково-дослідні інститути, наукові центри, технопарки.

Під культурним капіталом прийнято розуміти знання, здібності, уміння й навички людини, які виробляються в ході соціалізації та у певній культурі вважаються необхідними, престижними, вартими пошуків, засвоєння і володіння. Індикаторами культурного капіталу є: час, витрачений на його конструювання (кількість років, витрачених на здобуття освіти, кількість закінчених /незакінчених навчальних закладів, самоосвіта), знання культурних традицій (мова, особливості поведінки, звичаї); в об'єктивованому стані матеріальні (кількість накопичених культурних об'єктів – книги, картини, інструменти) та символічні (накопичені знання – рівень академічної успішності, мовна /культурна компетенція) надбання; в інституціоналізованому стані – кількість освітніх кваліфікацій [21, с. 28].

Л.Б. Артеменко вживає термін “культурно-моральний капітал”, під яким розуміє сукупність інтелектуальних здібностей, професійної компетенції та досвіду, освіченості, моральних якостей, рівня кваліфікації, ментальності особи, що знаходить свій прояв на двох рівнях – споживчому та духовному [3, с. 27]. Разом з економічним капіталом він створює ресурсну основу життя людей, що визначає як їх позиції у стратифікаційній системі, так і характер можливостей, шансів на майбутнє. Якщо економічний капітал безпосередньо конвертується у гроші й інституціоналізується у формі прав власності, то культурний капітал може конвертуватися в економічний капітал і бути інституціоналізованим у формі наукових, освітніх, професійних кваліфікацій [2, с. 121].

Законодавство України визначає культуру як сукупність матеріального й духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти [22]. Відповідно, культурний простір України – це сфера, в якій провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвілєві потреби.

Під культурним середовищем О.М. Крот розуміє сукупність економічних, соціальних і правових умов, сформованих у суспільстві, що забезпечують культурний та духовний розвиток людини, визначають можливості інноваційно-інвестиційної діяльності, рівень інновативності культурного продукту [15, с. 841]. На нашу думку, така “концентрація” необхідного культурного продукту може вважатися оптимальним середовищем для самоорганізації пізнавальної діяльності, творчої, креативної поведінки людини.

С. Сіренко пропонує розглядати сферу культури з позиції теорії фінансів – як вплив створених культурних продуктів на моральний та духовний розвиток людини, її світогляд, ставлення до навколишнього світу та подій, які відбуваються [16, с. 201]. На думку дослідниці, підвищен-

ня рівня духовності суспільства, вдосконалення культури – не самоціль, а необхідна умова формування гармонійної особистості, подальшого зміцнення матеріальних і духовних основ сучасного життя, подолання негативних явищ, що знайшли відображення у девальвації соціальних і моральних цінностей [16, с. 197].

Як зазначає Г.В. Пінківська, вплив культури на соціально-економічний розвиток країни відбувається через формування і розвиток людського потенціалу за допомогою якісного вдосконалення сукупної робочої сили, створення сприятливих умов для праці та відпочинку, найкращого застосування здібностей особистості [12, с. 8]. Специфічною особливістю сфери культури є культуротворча діяльність, спрямована безпосередньо на формування здібностей та задоволення потреб людей. Це, у свою чергу, забезпечує підвищення дієздатності робочої сили і більш високу її економічну віддачу. Інвестиції в культуру, на думку Г.В. Пінківської, можна розглядати також як інвестиції в людський капітал на тій підставі, що різноманітні альтернативні концепції людського капіталу включають у це поняття культурний рівень особистості [12, с. 12]. Інвестування в людський капітал хоч і не має очевидного моментального ефекту, однак сприяє реалізації конкурентних переваг держави в майбутньому.

Інфраструктура культури охоплює організації, які створюють продукцію культурного й інформаційного призначення, організують демонстрацію духовних цінностей для населення [14, с. 174]. Поділяємо точку зору А. Ручки і Л. Скокової [2, с. 121], що динаміка суспільного розвитку впливає на інтенсивність культурно-дозвіллевих практик населення і поступово змінює конфігурацію, обсяг, якість і дисперсію культурного капіталу. Так, поширення інформаційно-комп'ютерних технологій суттєво знизило рівень відвідування бібліотек, театрів, музеїв. Відповідно, видозмінюються естетичні запити сучасної людини, яка часто ігнорує можливість помилуватися гарними краєвидами на природі, картинами у музеях або перейнятися емоціями акторів під час вистави у театрі. Водночас, є й позитивні моменти віртуалізації – зокрема, зменшення тривалості часу, витраченого людиною на пошук інформації; економія часу і витрат на культурний розвиток.

До умов підвищення якості людського капіталу науковці зараховують високий індекс соціальної свободи та інвестиції у розвиток активних і свідомих людей, наповнення новим змістом ролі людини у житті держави, головною ознакою якої є високий рівень соціальної відповідальності перед суспільством. Відповідно, вищим етапом еволюції людського капіталу можна вважати соціальний капітал, коли комунікації в рамках усталених спільнот внаслідок накопичення певного рівня довіри та взаємної відповідальності набувають синергетичної здатності формувати новий ресурс. Соціальний капітал включає сукупність суб'єктів соціального життя, мережу їх взаємозв'язків, цінностей і норм, яких вони дотримуються, а також різні види діяльності, виконувані ними з власної ініціативи в рамках сформованої мережі зв'язків та з дотриманням

усталеної системи норм суспільної взаємодії. Це капітал спілкування, співробітництва, взаємодії, взаємної довіри і взаємодопомоги, що формуються в просторі міжособистісних економічних відносин. За допомогою соціального капіталу забезпечується соціальна справедливість, задоволення соціально-економічних потреб, а також відбувається згуртування суспільства [10, с. 46–47].

Для нарощування соціального капіталу важливе значення має комунікаційна та інформаційна інфраструктура; консолідацію членів суспільства навколо загальнообов'язаних політичних цінностей і норм забезпечує громадсько-політична інфраструктура; об'єднання людей на основі релігійних цінностей забезпечує духовна інфраструктура; нарешті, інфраструктура соціального забезпечення відповідає за досягнення ефективної зайнятості [14, с. 175].

З інвестиційної точки зору, людський капітал – це нематеріальний актив, який накопичується та примножується за рахунок інвестицій в освіту, мотивацію, охорону здоров'я, міграцію, відпочинок. Інвестиції в людський капітал прийнято поділяти на: прямі – інвестиції безпосередньо у людину, в якій втілюється людський капітал (інвестиції в її здоров'я, освіту, професійне навчання); непрямі, або опосередковані, інвестиції у людину, здійснення яких створює умови для формування, накопичення, підвищення якості та ефективного використання людського капіталу індивіда. О.М. Носик непрямі інвестиції у людину визначає як інституційно-соціальні – інвестиції у суспільні інститути, що забезпечують накопичення, реалізацію та розвиток людини, формують середовище функціонування та відтворення людського капіталу [5, с. 152]. По-перше, ці інвестиції формують соціальний капітал суспільства як інституційне середовище – сукупність чинних формальних і неформальних норм (правил) та організацій, які дозволяють соціальним групам і суспільству в цілому організувати своїх членів для виконання спільних економічних (на основі ефективного використання ресурсів) і соціальних (на основі соціальної справедливості) завдань. По-друге, на рівні особистості інституційно-соціальні (непрямі) інвестиції у людину, створюючи інституційне середовище її життєдіяльності, є чинником формування такої складової людського капіталу, як соціальний капітал індивіда [5, с. 153].

Отже, можна провести паралелі між показниками фінансування розвитку соціально-культурної сфери, з одного боку, а з іншого – досягнутим рівнем людського капіталу, який може бути задіяний для створення все більшої кількості матеріальних і духовних благ. Розроблена нами структурно-логічна схема удосконалення соціально-культурної інфраструктури з метою створення умов для відтворення людського капіталу наведена на рис. 2.

Цілком погоджуємось з М.В. Осипенко, що витрати на освіту, зміцнення здоров'я, інші аспекти розвитку населення дають значні за обсягом, тривалі та синергетичні за характером соціальний і економічний ефекти, причому останній нерідко істотно перевищує віддачу від інвестицій у матеріальний капітал [17, с. 153]. Підвищення ефективності регулювання розвитку соціальної

інфраструктури дасть змогу поліпшити систему соціального обслуговування, забезпечити реалізацію прав і обов'язків органів державної влади та управління в питаннях задоволення соціально значущих потреб населення; залучити бізнес-спільноту до процесу розбудови соціальної інфраструктури; забезпечити виконання соціальних гарантій перед громадянами в умовах ринкової економіки та створити необхідні умови для високопродуктивної праці [17, с. 156–157].

Точкою оптимуму інвестування у людський капітал пропонуємо вважати досягнення відповідності, з одного боку, між цілями і критеріями вкладання інституційно-соціальних інвестицій

у розбудову соціально-культурного середовища (рівень державного регулювання, що сприяє формуванню певного рівня пропозиції послуг об'єктами соціально-культурної інфраструктури), а з іншого – суб'єктивними міркуваннями окремих індивідів щодо доцільності виділення власних коштів на саморозвиток (крім іншого, це прояв попиту на послуги культурно-дозвілдової сфери) і, нарешті, цілями та критеріями, якими керуються роботодавці під час прийняття рішень про здійснення інвестицій у людський капітал підприємства.

З удосконаленням соціально-культурної інфраструктури досягатиметься економія зусиль, що докладаються кожним індивідом для пошуку

Рис. 2. Структурно-логічна схема розбудови соціально-культурної інфраструктури відповідно до вимог ефективності відтворення людського капіталу

Джерело: розроблено авторами з використанням [13; 14; 17; 18]

оптимальних варіантів підвищення рівня освіти, відновлення сил і загального культурного розвитку. Завдяки такому антиентропійному ефекту увага людини буде сконцентрована на найбільш значимих для її саморозвитку аспектах і, відповідно, зростатиме результативність діяльності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведене дослідження дозволило дійти висновку про визначальну роль соціально-культурної сфери у розвитку людського капіталу на різних рівнях його прояву. В умовах постіндустріального суспільства з високим ступенем віртуалізації життєвого простору та глобалізації соціально-економічних процесів простежується суттєва зміна вимог сучасної людини щодо власного саморозвитку у контексті задоволення потреб підтримки здоров'я, організації дозвілля, соціалізації та підвищення загального рівня культури. Кожен індивід спонтанним чином або, навпаки, продумано долучається до єдиного культурного простору, який відтворює накопичені поколіннями

культурні цінності і здобутки, створюючи тим самим попит на послуги, що надаються об'єктами культурного призначення. На рівні підприємства проявляються феномени корпоративної культури, соціально-психологічного клімату, згуртованості трудового колективу, які можна вважати складовими людського капіталу організації і від яких залежать результати праці. На рівні державного регулювання основною ознакою важливості культурного розвитку суспільства є фінансування об'єктів соціально-культурної інфраструктури. Для досягнення ефекту синергії у зусиллях названих суб'єктів має досягатися погодженість, що, у свою чергу, сприятиме поетапному нарощуванню капіталів здоров'я, освіти, культури, а також інтелектуального і соціального капіталів.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у необхідності розробки механізму впливу соціально-культурного середовища на вартість людського капіталу.

Список літератури:

1. Товканець Г. Теорії людського, соціального і культурного капіталу та їх вплив на розвиток вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Педагогіка. Соціальна робота"*. 2014. Вип. 32. С. 192–195.
2. Ручка А., Скокова Л. Культурний капітал та його реалізація в сучасному українському соціумі. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія "Філософія, культурологія, соціологія"*. 2012. Вип. 3. С. 114–122.
3. Артеменко Л.Б. Людський капітал: наукові підходи та стан формування в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2016. Т. 50. № 1. С. 22–31.
4. Гицца С.М., Гицца О.М. Людський капітал: сутність, особливості аналізування та оцінювання. *Економіка та суспільство* : електронне наукове фахове видання. 2017. Вип. 12. С. 73–78. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/12.pdf (дата звернення: 16.04.2020).
5. Носик О.М. Форми людського капіталу: головні підходи до визначення. *Вісник Національного університету "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого". Серія "Економічна теорія та право"*. 2014. № 3. С. 149–158.
6. Фонарьова Т.А. Людський капітал як економічний, культурний і соціальний феномен. *Економіка та суспільство* : електронне наукове фахове видання. 2017. № 9. С. 940–946. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/162.pdf (дата звернення: 16.04.2020).
7. Чернобай Л.І., Широн Ю.О. Підходи до структурування людського капіталу. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 776. С. 87–93.
8. Солоненко І., Жаліло Л., Мартинюк О. Соціальний капітал у сфері охорони громадського здоров'я та причини його девальвації в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 3. С. 207–217.
9. Маркозова О.О. Освітній капітал – ключовий фактор досягнення життєвого успіху людини в умовах інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис*. 2016. № 1. С. 54–58.
10. Капітанець С.В. Розвиток соціального капіталу в умовах інституційної трансформації. *Теоретичні та практичні аспекти антикризового регулювання економіки* : збірник тез наукових робіт учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 квітня 2020 р.). Одеса : ЦЕДР, 2020. С. 44–48.
11. Снісаренко О.Б. Аналіз рівня та якості фінансування соціально-культурної сфери у контексті індексу людського розвитку. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі*. 2012. № 2. С. 5–19.
12. Пінківська Г.В. Роль сфери культури у соціально-економічному розвитку регіонів країни. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 254. С. 7–12.
13. Кінаш І.П. Особливості розвитку інфраструктури культури України: аналітичний аспект. *Проблеми економіки*. 2013. № 1. С. 316–320.
14. Кінаш І.П. Склад і структура соціальної інфраструктури. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. 2012. № 3(46). С. 171–176.
15. Крот О.М. Роль культурно-дозвілєвої сфери в економічному розвитку регіону: аналіз понятійно-категорійного апарату. *Глобальні та національні проблеми економіки* : електронне наукове фахове видання. 2014. Вип. 2. С. 840–843. URL: <http://www.global-national.in.ua/archive/2-2014/174.pdf> (дата звернення: 16.04.2020).
16. Сіренко С. Державне фінансування сфери культури як чинник формування та розвитку суспільної свідомості українців. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 1. С. 193–203.
17. Осипенко М.В. Соціальна інфраструктура як чинник відтворення людського капіталу. *Наукові праці НДФІ*. 2016. Вип. 3. С. 149–158.
18. Гордієнко Л.А. Оцінка фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка"*. 2016. Вип. 1(2). С. 362–366.
19. Ахламов А.Г., Кусик Н.Л. Економіка та фінансування охорони здоров'я : навчально-методичний посібник. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. 134 с.
20. Падалка О.С., Каленюк І.С. Економіка освіти та управління : навчальний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 184 с.
21. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / Ed. by J.G. Richardson. N.Y. : Greenwood, 1985. 248 p.

22. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 16.04.2020).

References:

1. Tovkanecj, Gh. (2014). Teoriji ljudsjkogho, socialjnogho i kuljturnogho kapitalu ta jikh vplyv na rozvytok vyshhoji osvity [Theory of human, social and cultural capital and their impact on the development of higher education]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionaljnogho universytetu. Serija "Pedagoghika. Socialjna robota"* [Uzhgorod National University Scientific Herald. Pedagogy. Social Work], vol. 32, pp. 192–195.
2. Ruchka, A., & Skokova, L. (2012). Kuljturnyj kapital ta jogho realizacija v suchasnomu ukrajinsjkomu sociumi [Cultural capital and its implementation in the modern Ukrainian socium]. *Visnyk Mariupoljskogho derzhavnogho universytetu. Serija "Filosofija, kuljturologhija, sociologhija"* [Bulletin of Mariupol State University. Philosophy, culture studies, sociology], vol. 3, pp. 114–122.
3. Artemenko, L.B. (2016). Ljudsjkyj kapital: naukovi pidkhody ta stan formuvannja v Ukraini [Human capital: scientific approaches and status of formation in Ukraine]. *Ghalyecjkyj ekonomichnyj visnyk* [Galician economic bulletin], vol. 50, no. 1, pp. 22–31.
4. Hynda, S.M., & Hynda, O.M. (2017). Ljudsjkyj kapital: sutnistj, osoblyvosti analizuvannja ta ocinjuvannja [Human capital: essence, features of analysis and evaluation]. *Ekonomika ta suspiljstvo* [Economics and Society] (electronic journal), vol. 12, pp. 73–78. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/12.pdf (accessed 16 April 2020).
5. Nosyk, O.M. (2014). Formy ljudsjkogho kapitalu: gholovni pidkhody do vyznachennja [Forms of human capital: the main approaches to defining]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu "Jurydychna akademiya Ukrainy im. Jaroslava Mudrogho". Serija "Ekonomichna teorija ta pravo"* [National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryi" Herald. Economic Theory and Law], no. 3, pp. 149–158.
6. Fonarjova, T.A. (2017). Ljudsjkyj kapital jak ekonomichnyj, kuljturnyj i socialjnyj fenomen [Human capital assets as economic, cultural and social phenomenon]. *Ekonomika ta suspiljstvo* [Economics and Society] (electronic journal), no. 9, pp. 940–946. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/162.pdf (accessed 16 April 2020).
7. Chernobay, L.I., & Shyron, Ju.O. (2013). Pidkhody do strukturuvannja ljudsjkogho kapitalu [Approaches for structuring human capital]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu "Lvivjsjka politehnika". Menedzhment ta pidpryjemnyctvo v Ukraini: etapy stanovlennja i problemy rozvytku* [Lviv Polytechnic National University Herald. Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Development and Developmental Issues], no. 776, pp. 87–93.
8. Solonenko, I., Zhailo, L., & Martynjuk, O. (2010). Socialjnyj kapital u sferi okhorony ghromadsjogho zdorov'ja ta prychny jogho devaljvaciji v Ukraini [Social capital in the field of public health and the reasons for its devaluation in Ukraine]. *Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine], no. 3, pp. 207–217.
9. Markozova, O.O. (2016). Osvitnij kapital – ključovyj faktor dosjagennja zhyttjevogho uspikhu ljudyny v umovakh informacijnogho suspiljstva [Educational capital is a key factor in achieving human success in an information society]. *Ghumanitarnyj chasopys* [Humanities journal], no. 1, pp. 54–58.
10. Kapitanecj, S.V. (2020). Rozvytok socialjnogho kapitalu v umovakh instytucijnoji transformaciji [Development of social capital in the context of institutional transformation]. *Proceedings of the Teoretychni ta praktychni aspekty antykryzovogho rehuljuvannja ekonomiky (Ukraine, Odesa, April 11, 2020)*. Odesa: CEDR, pp. 44–48.
11. Snisarenko, O.B. (2012). Analiz rivnja ta jakosti finansuvannja socialjno-kuljturnoji sfery u konteksti indeksu ljudsjkogho rozvytku [Analysis level and quality of financing of social and cultural institutions in context human development index]. *Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamj mashynobudivnoji ghazuzy* [Economic and management of machine building enterprise], no. 2, pp. 5–19.
12. Pinjkovs'jka, Gh.V. (2013). Rolj sfery kuljturny u socialjno-ekonomichnomu rozvytku rehioniv krajiny [Role of culture in socio-economic regional development of the country]. *Kul'tura narodov Prichernomor'ja* [The Culture of the Black Sea Peoples], no. 254, pp. 7–12.
13. Kinash, I.P. (2013). Osoblyvosti rozvytku infrastruktury kuljturny Ukrainy: analitychnyj aspekt [Specific features of development of infrastructure of the Ukrainian culture: analytical review]. *Problemy ekonomiky* [The Problems of Economy], no. 1, pp. 316–320.
14. Kinash, I.P. (2012). Sklad i struktura socialjnoji infrastruktury [Composition and structure of social infrastructure]. *Visnyk socialjno-ekonomichnykh doslidzhenj* [Socio-Economic Research Bulletin], no. 3(46), pp. 171–176.
15. Krot, O.M. (2014). Rolj kuljturno-dozvilljevoji sfery v ekonomichnomu rozvytku rehionu: analiz ponjatijno-kategorijnogho aparatu [The role of culture and leisure sphere in the economic development of the region: conceptual and categorical framework analysis]. *Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky* [Global and National Problems of the Economy] (electronic journal), vol. 2, pp. 840–843. Available at: <http://www.global-national.in.ua/archive/2-2014/174.pdf> (accessed 16 April 2020).
16. Sirenko, S. (2015). Derzhavne finansuvannja sfery kuljturny jak chynnyk formuvannja ta rozvytku suspiljnoji svidomosti ukrajinciv [State funding of culture as a factor in the formation and development of public consciousness of Ukrainians]. *Svit finansiv* [World of Finance], vol. 1, pp. 193–203.
17. Osypenko, M.V. (2016). Socialjna infrastruktura jak chynnyk vidtvorennja ljudsjkogho kapitalu [Social infrastructure as a factor of the human capital reproduction]. *Naukovi praci NDFI* [RFI scientific papers], vol. 3, pp. 149–158.
18. Ghordienko, L.A. (2016). Ocinka finansovogho zabezpechennja socialjnoji sfery v Ukraini [An estimation of financial providing of social sphere is in Ukraine]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho universytetu. Serija "Ekonomika"* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Economy], vol. 1(2), pp. 362–366.
19. Akhlamov, A.Gh., & Kusyk, N.L. (2011). *Ekonomika ta finansuvannja okhorony zdorov'ja* [Economics and financing of health care]. Odesa: ORIDU NADU. (in Ukrainian)
20. Padalka, O.S., & Kalenjuk, I.S. (2012). *Ekonomika osvity ta upravlinnja* [Economics of Education and Management]. Kyiv : Pedagoghichna dumka. (in Ukrainian)
21. Bourdieu, P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / Ed. by J.G. Richardson. N.Y. : Greenwood, 1985. 248 p.
22. Law of Ukraine on the culture № 2778-VI (2010, December 14) Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (accessed 16 April 2020).